

הספרות כבית

הכתיבה בשפה זרה הציגה בפניי תמונת מראה מחודדת
של חוויית ההגירה, על חסדיה ועל פצעייה.

כשאבי מת בגיל עשר, נדמה היה שבית ילדתי נחרב, קירותיו קרסו ורצפתו נשמטה. זה מה שעושה האבל, מותיר אותך חסרת בית ונטולת קרקע. במצוקתי חיפשתי נתיב בריחה. הספרות הייתה לתעודת המעבר הראשונה שלי, הדרך להתנתק מהעולם שבו חייתי ולהסיג גבולות אל מחוזות אחרים, לעטות על עצמי את עורם של אנשים אחרים. הכתיבה גם היא סיפקה אז חוויה דומה של עזיבה, בריחה לעולם שהיה אמנם פרי דמיוני אך דברים התרחשו בו כמו מאליהם.

את יגוני השלכתי על דמויות ספרותיות. בכיתי עם זוהרה ב"לאהוב עד מוות", התאבלתי על מותה הטרגי של דליה ב"אורי", הזדהיתי עם האובדן הנורא של שרה ב"פגיעה ישירה". הנחמה ששאבתי מהידיעה שאני לא לבד, שמה שאני מרגישה הוא אוניברסלי, אנושי, הייתה אחת מנקודות האור של ילדותי. תחושת ההזדהות העמוקה ותחושת השכחה העצמית שנלוותה לכך הסיחו את דעתי מכאביי אך גם העניקו לי רשות להרגיש בעוצמה ובלי פחד, משום שהרגשות היו שאולים. וגם שם, חוויות הקריאה והכתיבה היו שלובות. כשכתבתי הייתי מזילה דמעה על גורלן של הדמויות שיצרתי ועל הדברים שנגזר עליי – כך הרגשתי – לעולל להן. באמצעות הכתיבה יכולתי לזקק את רגשותיי שלי למילים ולתמונות באופן שניחם אותי אך גם היה גדול ממני, שנסך בי תחושת שליחות, שפתח לי איזה צוהר לנחמה שסופרת יכולה ליצור עבור קוראיה.

הספרות הייתה לי בית. מקום מפלט. אבל אני לא הייתי בה בת־בית. הסופרת הניגרית צ'ימֶמְנְדָה נגוֹזִי אַדִּיֶצ'ה מספרת שכילדה כתבה סיפורים על אנשים לבנים תכולי עיניים, החיים בערים מושלגות. מכיוון שלא ראתה את עצמה משתקפת בספרים שקראה בילדותה הניחה שספרות, מטבעה, נועדה לאנשים אחרים. בדומה לאדיצ'ה, גם אני מעולם לא מצאתי בספרות הישראלית דמות שדמתה לי או לבני משפחתי. לא היו בה

סבתות שלשו בצק לקובנה או סבים שכתמי כורכום צהובים נתלו בזקנם. אם הספרות היא בבואתה של החברה שבה אנו חיים, הרי שהספרים שאליהם נחשפתי בילדותי מיקמו אותי לכל היותר בשוליה.

אחרי מות אבי מצאתי באחת ממגירות שולחן הכתיבה שלו מחברת שירה. ידעתי שנהג לכתוב ושוויתר על החלום מסיבות עלומות. במשך כמה ימים שמרתי את המחברת מתחת לכרית ואז העברתי אותה הלאה לאמי, והיא מסרה אותה לחבריו. החברים כרכו את שיריו לספר שיצא לאור בהוצאת אפיקים, הוצאה שהוקמה על ידי כותבים יוצאי תימן ב־1964 כחממה לטיפוח יוצרים בני העדה שלא מצאו את מקומם בהוצאות אחרות. בשיר "מעייין אכזב" שחיבר אבי בגיל 19 מצאתי את הסיבה להתפכחותו מחלום הכתיבה. כך כתב: "מלאכת משורר היא מלכות אָמֶן / לא למענך, אתה בן תימן".

אם הספרות הייתה לי בית, אני הייתי בו ילדת אומנה, כמו ציון כהן בביתו של ניר שרוני. נכספתי להשתייך אליה כפי שהתאוותי לחיות בקיבוץ שתיאר עמוס עוז, אהוב נעוריי, כפי שייחלתי להיות נכדתם של החלוצים מגיא אוני. את היעדרן של דמויות תימניות או מזרחיות בפנתיאון הקלאסיקה העברית או בין כותלי ספריית בית הספר, קיבלתי כמובן מאליי. מעולם לא תהיתי על כך, אבל בלי לשים לב שכתבתי את החלום שלי, תיאמתי את הציפיות שלי, הקטנתי את שאיפותיי.

בגיל 25 נסעתי לקנדה בעקבות גבר זר שפגשתי בהודו. בשנותיי הראשונות בניכר, תועה ומיטלטלת בין שפות וזהויות, לא כתבתי דבר. ואז, אחרי כמה שנים קשות מנשוא (וזאת לא הפרזה: הלקות הלשונית ואי הכתיבה אמללו אותי כמו אהבה נכזבת), התחלתי לכתוב שוב, בשפה זרה שמעולם לא חלמתי לכתוב בה.

שאלת הכתיבה בשפה שנייה היא שאלה שאני נשאלת תכופות, בסקרנות, בהתפעלות, ולפעמים – על ידי דוברי עברית, כמובן – בהשתאות שיש בה מן העלבון. אני מבינה את העניין: מעשה הכתיבה בשפה שאינה שפת אמנו, הוא מרתק, חידתי, בלתי נתפס. אבל האמת היא שגם אותי זה מפליא. כמו רוב הבחירות שסופרת עושה בתהליך היצירה, הכתיבה באנגלית נבעה מתוך דחף פנימי לא ברור, כמעט מסתורי. במבט לאחור אני יכולה לשער שהיה בבחירה הזאת מן הבריחה, מעויבת המוכר ומהחיפוש אחר מפלט לא מסומן. תשובה אפשרית נוספת (בדיעבד) מצאתי בדבריו של סמואל בקט. כשנשאל ב־1954 על הבחירה שלו לכתוב בצרפתית השיב שעשה זאת מתוך הצורך במגבלה. כמו בקט, גם אני מצאתי חופש במסגרת המגבלה שהציבה לי האנגלית: החופש להיכשל, החופש להתחיל מחדש, החופש להיות גרועה. האנגלית הייתה דף נקי, והיעדר המטען הרגשי וההיסטוריה המשותפת פרשו בפניי מרחב עצום להתנסויות, לחידושים ולפנטזיה. ההתוודעות לכתיבה ולקריאה בשפה זרה (שכן, רק בגיל 24 קראתי לראשונה ספרות באנגלית) העניקה לי את הזכות הנדירה לחוות מחדש את הפלא של ילדותי, את הסגת הגבולות המשכרת, תחושת ההתעטפות בעור אחר, וההתנסות המהוססת בכתיבה של אותיות שהיד לא מאומנת בהן. הכתיבה בשפה זרה הציגה בפניי תמונת מראה מחודדת של חוויית ההגירה: על חסדיה – נחמת האנונימיות ויכולת ההמצאה מחדש, ועל פצעיה – תחושת השייכות השבורה, המעורערת, שלנצח תהיה מהולה בגעגוע. גם באנגלית, הספרות הייתה בית ארעי ואני הייתי בה an exchange student. בניסיונותי הנואשים

להשתייך, הפשטתי את כתיבתי מכל מה שעשה אותה שלי, והתחלתי לכתוב ספרות קנדית יותר, מאופקת ומנומסת יותר. בהסרת כל אותם מאפיינים ייחודיים לכתיבה שלי, עשיתי לה שיכנוז קנדי. כפי שבנעוריי ניסיתי להתהלך בצעדים קטנים יותר שיקטינו את ממדיי, שיעדנו את עיכוסיי, כך ניסיתי למתן את הכתיבה שלי כדי שתתאים ותִרצה את ההגמוניה. הסיפורים שכתבתי באותם ימים היו מלוטשים ועשויים היטב אבל חסרי לב ונשמה. הם לא סיפקו לי נחמה ואני בספק אם היו יכולים לעשות זאת לקוראים.

מורה חדת-עין בלימודי לתואר שני בכתיבה הציעה לי לקרוא ספרות שנכתבה על ידי סופרים וסופרות שאינם לבנים, סופרים מהגרים שכמוני, כתבו בשפה אחת על שפה שנייה, מבית אחד על בית אחר. במשך שנה שלמה קראתי אך ורק ספרים שהציגו קולות "אחרים", שסיפקו לי נקודות מבט מגוונות מחוץ למסגרת ההתייחסות של התרבות הדומיננטית. חייתי עם סיפורי השוליות, העקירה וההגירה באופן יומיומי, התעמקתי בחקירותיהם ובהרהורים על גזע, זהות, שייכות ושפה. זיהיתי בכתיבתם את התנועה המתמדת על הציר שבין נוחות לזרות, בין המוכר למנוכר, שמלווה את כתיבתי. את המילים הזרות שהיגרו אל הטקסט, כמו אותן מילים עבריות שהתעקשתי לנטוע בסיפוריי, לבושות באותיות אנגליות. וככל שחלף הזמן והספרים נערמו, נמלאתי תקווה ואמונה שמחוץ לכלא שבו כבילתי את כתיבתי, קיים עולם ספרותי עשיר ומגוון שבו גם לי יש מקום.

לפני כמה שנים גיליתי את שירת הנשים התימנית, מסורת אוראלית עשירה ועתיקת יומין שעברה מאם לבת. עד אז התקנאתי בחבריי מתפוצצות אחרות, שנולדו למסורות ספרותיות מפותחות ומתועדות. שירת הנשים עוררה בי געגוע לשפה אחרת, רדומה, שמעולם לא למדתי, על אף שמתיקות צליליה התנגנה תמיד ברקע של ילדותי ונעוריי. התחלתי ללמוד שירה אצל זמרת תימנייה הבקיא בשירים ובתרגומם, וכשרשתי, המילים הנשכחות ניגרו משפתי בקלילות כאילו היו שם תמיד, מייחלות להיאמר. ועם הזמן, ככל שהמילים הפכו שגורות יותר וככל שהלחן הוטמע, גם האיכויות הספרותיות שבשירים נגלו לי.

אם הספרות היא בית, היא נחמה, היא משאת לב, היא מנוע של אמפתיה, היא מתן עדות, היא בבואה, אז יש להניח שהגדרתה רחבה יותר מזו הרווחת, המייחסת לה בהכרח שימוש במילה הכתובה, ושהיא נפרשת מעבר לגבולות השפה והלאום והזמן. שירתן של אמהות אִמוֹתִי שמעולם לא הועלתה על הכתב, ואשר דרכה הביעו את זעקתן, את תחינתן, את מרדן, את כאבן, את זרותן, היא המסורת הספרותית שלי. ואף שאת סיפוריי אני כותבת באנגלית, והן את שירתן שרו בערבית, אני מרגישה כממשיכת דרכן, כצאצאית ספרותית גאה של אותן נשים נטולות שם, שכמוני, סיפרו סיפורים כדי להתנחם ולנחם, כדי להרגיש ולרגש, כדי לתעד ולמסור עדות. ומשהו בתחושת הבדידות האִינְהֶרְנִיטִית של הסופרת, ועוד יותר כשמדובר בסופרת תימנייה הכותבת בשפה זרה בניכר, פג קמעה.

לפעמים שואלים אותי, בהתייחסות לשם ספרי הראשון, מה הוא המקום הכי טוב בעולם בשבילי. האם בנדודי המתמשכים מצאתי בית? בספרי השני, "אמנות העזיבה", אני מתייחסת לשאלה הזאת כך: "אולי זו התשובה שלי. או לפחות חלק ממנה, הרחבה לבית המטאפורי שבו שוכנת האהבה. הבית הוא הספרות, איסופם של סיפורים, כתיבתם והגדתם מחדש. הבית הוא הכתיבה, והיא מקרקעת, תומכת ומזינה אותי. הבית הוא הדף. המקום היחיד שאליו אני תמיד, תמיד שבה."